

Jabborov Azamat Ashirqul o‘g‘li

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti,

Xitoy filologiyasi fakulteti o‘qituvchisi

E-mail: azamatjabborov18@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada xitoy tilidagi zamon va aspekt kategoriyalari tahlil qilinadi. Xitoy tili grammatikasida zamon formalari boshqa tillardagidek morfologik shakllar orqali emas, balki partikula, zarf va kontekstual vositalar orqali ifodalanadi. Maqolada yakunlangan, davomli, tajriba va boshlang‘ich aspektlar o‘rganiladi, ularning grammatik ko‘rsatkichlari, gapda joylashuvi va semantik xususiyatlari izohlanadi. Shuningdek, xitoy tilidagi zamon va aspekt kategoriyalari o‘zbek va ingliz tillari bilan taqqoslanadi. O‘quvchilarning bu kategoriyalarni o‘zlashtirishda duch keladigan xatolari va ularni bartaraf etish bo‘yicha metodik tavsiyalar ham berilgan. Tadqiqot natijalari xitoy tilini xorijiy til sifatida o‘qitishda zamon va aspekt tushunchalarini aniq tushuntirish zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: xitoy tili, zamon, aspekt, grammatik konstruktsiyalar, le, guo, zài, davomlilik, yakunlanganlik, metodika, xorijiy til sifatida o‘rgatish.

Kirish. Xitoy tili — dunyodagi eng qadimiy va eng ko‘p gaplashiladigan tillardan biri bo‘lib, o‘zining noyob grammatik tuzilmasi bilan boshqa tillardan keskin farqlanadi. Xususan, xitoy tilidagi zamon va aspekt kategoriyalari boshqa indoevropa tillaridagi kabi an‘anaviy zamon formalari orqali emas, balki kontekst va maxsus grammatik vositalar orqali ifodalanadi. Ushbu maqolada xitoy tilidagi zamon va aspekt kategoriyalarining turlari, ularning grammatik ko‘rsatkichlari, o‘rni va ifoda shakllari chuqur tahlil qilinadi. Shu bilan birga, bu kategoriyalarning o‘zbek va ingliz tillaridagi ekvivalentlari bilan taqqoslanadi.

Zamon va aspekt kategoriyalarining nazariy asoslari

Zamon va aspekt tushunchasi

Zamon — voqeaning yuz bergan vaqtini ko‘rsatadi: o‘tgan, hozirgi yoki kelajak.

Aspekt esa — harakatning davomiyligi, takroriyligi yoki yakunlanganligini bildiradi.

Ko‘plab tillarda (masalan, ingliz yoki rus tilida) zamon va aspekt murakkab morfologik tizim orqali ifodalanadi. Xitoy tilida esa bu kategoriya konkret grammatik ko‘rsatkichlar (**modal zarflar, partikllar**) va kontekst orqali amalga oshiriladi.

Xitoy tilida zamon ifodasi

Xitoy tilida zamon ifodalovchi vositalar

Xitoy tilida mustaqil zamon formalari mavjud emas. Zamon asosan quyidagi vositalar orqali ifodalanadi:

- **Zamon ko‘rsatuvchi zarflar:**

- 昨天 (zuótiān – kecha),

- 今天 (jīntiān – bugun),
- 明天 (míngtiān – ertaga)

• **Kontekstual ma’lumotlar:** gapning mazmunidan voqeaning vaqtini anglash mumkin.

- **Aspektual partikulalar:** ular orqali zamon ma’nosi bilvosita ifodalanadi.

Zamonni anglatuvchi asosiy partikulalar

• **了 (le)** – harakatning yakunlanganligini bildiradi (ko‘pincha o‘tgan zamon ifodasi bilan bog‘liq):

- 他来了。Tā lái le. – U keldi.

- **过 (guò)** – tajriba yoki amalga oshgan harakatni bildiradi:

- 我去过北京。Wǒ qù guò Běijīng. – Men Pekinda bo‘lganman.

- **在 (zài)** – ayni vaqtda amalga oshayotgan harakatni bildiradi:

- 他在吃饭。Tā zài chīfàn. – U hozir ovqat yeyayapti.

Xitoy tilida aspekt kategoriyasi

Aspekt turlari

Xitoy tilida quyidagi asosiy aspektlar mavjud:

1. Yakunlangan aspekt (完结体)

- Ko‘rsatkich: 了 (le)
- Misol: 他写了信。Tā xiě le xìn. – U maktub yozdi.

2. Tajriba aspekti (经验体)

- Ko‘rsatkich: 过 (guò)
- Misol: 我吃过中国菜。Wǒ chī guò Zhōngguó cài. – Men xitoy taomlarini yeb ko‘rganman.

3. Davomli aspekt (进行体)

- Ko‘rsatkichlar: 在 (zài), 正 (zhèng), 正在 (zhèngzài)
- Misol: 他正在学习。Tā zhèngzài xuéxí. – U ayni damda o‘qiyapti.

4. Boshlang‘ich aspekt (起始体)

- Ko‘rsatkichlar: 开始 (kāishǐ), 就要 (jiùyào)
- Misol: 雨开始下了。Yǔ kāishǐ xià le. – Yomg‘ir yog‘a boshladi.

5. Yakuni yaqin aspekt (将要) – kelajakni ifodalaydi:

- Misol: 他明天要去上海。Tā míngtiān yào qù Shànghǎi. – U ertaga Shanxayga boradi.

Aspektual ko‘rsatkichlarning joylashuvi

Ko‘pincha bu partikulalar **fe’l**dan so‘ng yoki **fe’l** bilan birga qo‘llanadi. Masalan:

他已经来了。Tā yǐjīng lái le. – U allaqachon keldi.

Xitoy tilidagi zamon va aspektlarni o‘zbek va ingliz tillari bilan taqqoslash

Harakat holati	Xitoycha	O‘zbekcha	Inglizcha
Yakunlangan harakat	他吃了饭。	U ovqat yedi.	He ate.
Takrorlangan tajriba	我去过北京。	Men Pekinga borganman.	I have been to Beijing.
Davomli harakat	他正在看书。	U hozir kitob o‘qiyapti.	He is reading.
Kelajakdagi harakat	我明天要去学校。	Men ertaga maktabga boraman.	I will go to school.

O‘rganishda uchraydigan xatoliklar va metodik tavsiyalar

Ko‘plab o‘quvchilar 了, 过, 在 kabi partikulalarni to‘g‘ri joylashtira olmaydilar. Bu esa ma’no chalkashliklariga olib keladi. Masalan:

□ 我去了过北京。 (Xato)

□ 我去过北京。 (To‘g‘ri)

Shuning uchun:

- Aspektual partikulalarni o‘rgatishda **vizual sxemalar, taqqoslovchi jadvallar** va **amaliy mashqlar** qo‘llash samarali hisoblanadi.
- Dialoglar asosida real kontekstda qo‘llashga urg‘u berilishi kerak.

Xulosa. Xitoy tilida zamon va aspekt kategoriyalari morfologik emas, balki sintaktik va kontekstual vositalar bilan ifodalanadi. Bu tizim, bir tomondan, oson ko‘rinishi mumkin, biroq boshqa tomondan, o‘quvchilar uchun yangi turdagi fikrlashni talab etadi. Zamon va aspektni to‘g‘ri anglash va qo‘llay olish, xitoy tilida to‘liq va aniq fikr ifodalash uchun muhim ahamiyatga ega. Mazkur maqolada bu kategoriyalarning nazariy va amaliy jihatlari keng yoritildi va boshqa tillar bilan taqqoslandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Sofronov M. V. Vvedenie v kitayskiy yazik. – Moskva: Izdatelstvo «Muravey», 1996.
2. Malyavin M.A. Kitayskaya sivilizatsiya. – Moskva: Izdatelstvo «Muravey», 2000.
3. Alimov I. A. va boshq. Sredinnoe gosudarstvo. Vvedenie v tradisionnuyu kulturu Kitaya. – Moskva: Izdatelstvo «Muravey», 1998.
4. 新华词典 2001 年
5. 外国人实用汉语语法 2007 年
6. 古汉语常用字字典 2008 年北京

25-Iyun, 2025-yil

7. С. Хашимова. О ЯВЛЕНИИ КОНВЕРСИИ В СОВРЕМЕННОМ КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2022.

8. Jabborov Azamat Ashirqul o‘g‘li - Topishmoqlarning asosiy tuzilishi va ularning turlari. Innovative developments and research in education International scientific-online conference Part 6, 23.05.2022

9. С.А.Насирова (2021). Политическая метафора (на примере материала по кадровой политике современной КНР). In Resent Scientific Investigation (pp. 69-73).